

id=244195012.
УДК 343.985

О. Цільмак,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ, ПРИНЦИПИ ТА ПРАВИЛА ПРОЦЕСУ ПЕРЕВІРКИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Відповідно до статті 2 Кримінального процесуального кодексу України «...завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура...» [6]. Тому дуже важливим напрямом досудового розслідування та судового провадження є процес побудови та перевірки криміналістичних версій для встановлення об'єктивної істини у справі.

За своєю гносеологічною (пізнавальною) природою версія являє собою різновид гіпотези і формулюється у вигляді припущення про існування юридично значимих обставин скоєного злочину, достовірність яких ще слід встановити [1].

Криміналістичні версії та технологія планування розслідування злочинів сформувався в самостійну приватну криміналістичну теорію, яка базується на досягненнях інших галузей наук, таких, як філософія, логіка, психологія управління, соціальна психологія, юридична психологія, кримінальне право та процес, кримінологія тощо.

Розкриттю сутті криміналістичних версій присвячені праці таких науковців: В.Ф. Асмуса, Р.С. Белкіна, А.М. Васильєва, А.І. Вінберга, С.О. Голунського, Л.Я. Драпкина, А.Ф. Зелінського, І.М. Лузгіна, А.М. Ларіна, Г.М. Мінковського, І.Ф. Пантелеєва, Р.Д. Рахунова, О.О. Старченка, М.С. Строговича, Б.М. Шавера, А.Р. Шляхова та інших.

У криміналістиці приділялася належна увага технології побудови та перевірки

криміналістичних версій. Однак у наукових працях відмічена фрагментарність стосовно чіткості структуризації переліку основних функцій, принципів та правил процесу перевірки криміналістичних версій. Це й буде метою та завданнями нашої статті.

Криміналістична версія – це вигадане пояснення причин і юридично значимих обставин злочину. Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України [6] суб'єктами побудови та перевірки криміналістичних версій є: слідчий, оперуповноважений, експерт, адвокат, прокурор й суддя.

Побудова криміналістичної версії – це розумовий процес формування припущень або умовиводів на основі наявних фактів, відомостей, інформації (фактичних даних) для встановлення конкретних наслідків злочинної події, ситуації, процесів й явищ.

Припущення або умовиводи криміналістичної версії можуть стосуватися суб'єкта злочину, його мотивів, часу, місця та способу скоєння злочину, тобто різних юридично значимих фактичних даних обставин злочину.

Суть логіки побудови та перевірки криміналістичних версій полягає у процесі знаходження:

- припущення, істинність якого необхідно обґрунтувати;
- підстав, за допомогою яких обґрунтовується істинність припущення;
- необхідного, закономірного та логічного зв'язку між припущенням (судженням) та підставами (аргументами), тобто припущення повинно випливати з підстав.

Як зазначає Я.Н. Пешак, процес побудови та перевірки версій складається з трьох основних етапів [7]: Перший етап – збирання фактичного матеріалу, його логічний аналіз і оцінка. Другий етап – виведення та формулювання власне слідчих версій, включаючи виведення і формулювання припущень що становлять основу цих версій. Третій етап виведення наслідків, які повинні існувати в разі істинності окремих слідчих версій, і перевірка існування цих наслідків.

На нашу думку, етапами побудови та перевірки криміналістичних версій є:

1. Підготовчий, на якому відбувається підготовка до процесу побудови та перевірки криміналістичних версій. Основними завданнями цього етапу є:

1) встановлення злочинного факту (злочин було вчинено; злочин не був вчинений (тобто сталися: природна смерть, самогубство або нещасний випадок); був вчинений інший злочин (тяжкі тілесні ушкодження, які спричинили смерть);

2) з'ясування змісту відомостей про злочинне явище та їх вірогідності;

3) вивчення та аналіз отриманих юридично значимих фактичних даних та інформації стосовно злочинного факту.

2. Пошуково-формулюючий, на якому відбувається процес побудови криміналістичних версій. Основними завданнями цього етапу є:

– зіставлення юридично значимих фактичних даних та інформації стосовно злочинного факту з наявними узагальненнями правозастосовної практики в аналогічних справах;

– виведення всіх можливих логічних наслідків (фактів, явищ, закономірностей), які повинні існувати в разі істинності окремих версій;

– визначення загальних об'єктивних закономірностей й механізмів злочинної події;

– розпізнання закономірностей, механізмів, тенденцій, логіки, мотивів, чинників злочинця;

– встановлення імовірних причин злочину, а також зовнішньо обумовлених та внутрішньо обумовлених мотивів злочинця;

– встановлення логічної послідовності та зв'язку між діями злочинця та його мотивацією.

– ретроспективний та перспективний аналіз об'єкта прогнозу та його оцінка для передбачення наслідків динаміки або статички його імовірного майбутнього;

– формування припущень та умовиводів на основі підстав та встановлення логічного зв'язку між ними;

– виведення та формування криміналістичних версій;

– визначення провідних та другорядних версій;

– проведення ретельної перевірки чи всі можливі версії були побудовані;

– складання плану перевірки усіх варіантів версій;

– планування засобів, способів, методів та прийомів перевірки версій;

– визначення напрямів розслідування кримінального провадження.

3. Операціональний, на якому безпосередньо відбувається процес перевірки криміналістичних версій, тобто реалізація плану перевірки сформованих варіантів версій. Основними завданнями цього етапу є:

– уточнення та розширення юридично значимих фактичних даних і інформації;

– співставлення положень, виведених з версії з дійсним положенням речей;

– порівнянням усіх можливих логічних наслідків (фактів, явищ, закономірностей) з результатами експертиз, слідчих (розшукових) дій для встановлення факту їх існування в реальній дійсності;

– відкидання непотрібних версій, які не знайшли свого підтвердження;

– проведення ретельної перевірки, чи всі висунуті версії були перевірені.

3. Оцінний, тобто завершальний. Основними завданнями цього етапу є:

– здійснення якісної та кількісної оцінки всіх зібраних доказів, що обґрунтовують висновок про істинність тієї чи іншої версії;

– обґрунтування висновку про істинність однієї з перевірених версій і хибності інших (у результаті перевірки має зберегтися одне пояснення розслідуваної події).

Отже, доведена версія перестає бути припущенням, коли вона стає достовірним знанням, яке встановлює об'єктивну істину.

На нашу думку, перевірка криміналістичних версій – це діяльність, яка спрямована на встановлення юридично значимих фактичних обставин, які підтверджують або спростовують припущення або умовивід, що складає зміст версії. Процес перевірки висунутих криміналістичних версій заснований на:

а) розумовій діяльності, тобто базується на психічних пізнавальних процесах (пам'яті, мисленні, уявленні, уяві, увазі, мовленні) та забезпечується методами: аналізу, синтезу, моделювання, наукової абстракції, індукції, аналогії, дедукції, мозкового штурму, синектики та ін.;

б) правозастосовній діяльності, тобто забезпечується слідчою, оперативно-розшуковою, експертною, прокурорською, адвокатською та судовою діяльністю суб'єктів, які висунули версію та її перевіряють або доручили провести таку перевірку.

Основною метою перевірки криміналістичних версій є встановлення істинності або хибності висунутого припущення або умовиводу про юридично значимі події або факти для об'єктивності істини у кримінальному провадженні.

Результатом перевірки припущень або умовиводів криміналістичних версій повинно стати:

1) встановлення істинності висунутого припущення або умовиводу, тобто доказування (вини особи, її причетності до злочину тощо);

2) встановлення хибності припущення або умовиводу, тобто спростування;

3) зміна ступеню вірогідності припущення або умовиводу (з основних може перейти у другорядний).

Процес перевірки криміналістичних версій має важливу роль для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та характеризується такими основними функціями, як:

– гносеологічна (з грецької «gnosis» – знання, «logos» – навчання) – забезпечує пізнання досліджуваних ознак, обставин злочину, механізмів розвитку певної події тощо;

– організаційна – забезпечує організацію сторін досудового розслідування для збирання юридично значимих фактичних даних та отримання необхідної інформації по кримінальному провадженню;

– методична – забезпечує вибір засобів, способів, методів та прийомів для процесу перевірки криміналістичних версій;

– прогностична – забезпечує передбачення (проорокування) закономірностей, механізмів та наслідків статичної або динамічної імовірного майбутнього об'єктів прогнозування для планування основних тактичних заходів правозастосовної діяльності;

– перцептивна (від лат. perceptio – сприйняття і socialis – громадський) – забезпечує сприйняття, оцінку і розуміння об'єктів дослідження;

– креативна – забезпечує творчий, нестандартний підхід під час перевірки криміналістичних версій;

– пояснювальна – забезпечує пояснення юридично значимих явищ, подій, ситуації тощо;

– установча – забезпечує встановлення об'єктивної істини у справі.

Процес перевірки криміналістичних версій нерідко здійснюється в умовах активної протидії з боку осіб, зацікавлених у приховуванні істини. Тому під час перевірки версій суб'єктам правозастосовної діяльності необхідно дотримуватися таких основних принципів:

– законності, тобто проведення перевірки припущень або умовиводів законним шляхом;

– об'єктивності, тобто проведення перевірки без жодних змін; і враховуються усі фактори;

– достовірності, тобто фактичні дані та інформація повинні бути несуперечливими та їх можна перевірити, правильність вис-

новку не викликає сумніву та відповідає об'єктивній істині;

– конкретності, тобто проведення перевірки припущень на основі чіткості та точності аналізу наявних юридично значимих фактичних даних та отриманої доказової інформації;

– індивідуальності, тобто індивідуальний підхід під час проведення перевірки з урахуванням неповторної специфічності кожної кримінальної справи;

– конфіденційності, тобто проведення перевірки негласно, з метою уникнення негативних для розслідування наслідків;

– комплексності, тобто проведення перевірки припущень з урахуванням усіх компонентів наявних юридично значимих фактичних даних та отриманої інформації;

– всебічності, тобто проведення перевірки припущень на основі всебічного вивчення наявних фактичних даних та отриманої інформації;

– системності, тобто проведення перевірки припущень з урахуванням взаємозв'язків і взаємовпливів окремих компонентів дослідних ознак і на всіх їхніх ієрархічних рівнях;

– послідовності, тобто проведення етапного вивчення та перевірки наявних фактичних даних та отриманої інформації;

– селективності, тобто проведення перевірки припущень на основі вибіркової концентрації на вибірковій специфіці дослідних взаємозв'язків наявних юридично значимих фактичних даних та отриманої інформації, що пояснюють подію злочину і його окремі обставини;

– варіативності, тобто проведення перевірки фактичних даних та отриманої інформації у різних їх варіаціях;

– динамічності, тобто проведення перевірки припущень з урахуванням механізмів розвитку певної події або дослідних ознак;

– ситуаційності, тобто проведення перевірки з урахуванням конкретної ситуації, яка склалася;

– своєчасності, тобто повна мобілізація та чітке визначення першочерговості правозастосовних заходів та дій; проведення невідкладної перевірки припущень для запобігання злочину, або для своєчасного збирання доказів тощо.

Засоби і методи процесу перевірки криміналістичних версій повинні відповідати суворим критеріям надійності, правомірності і моральної допустимості. Нерідко при перевірці криміналістичних версій суб'єкти правозастосовної діяльності можуть допускати певні типові помилки, серед яких особливе місце посідають такі:

- перевірка не доводиться до кінця або не всі версії перевіряються;
- недостатньо перевіряється алібі (тобто його наявність або відсутність);
- поспішно виключається недостатньо перевірена, але фактично правильна версія;
- некомпетентно проводяться процесуальні, оперативно-розшукові або експертні дії;
- поверхнево здійснюється аналіз змісту криміналістичних версій;
- нечітко визначається перелік питань, які підлягають з'ясуванню під час перевірки;
- допускається знехтування деякими логічними наслідками, або вони взагалі безпідставно спростовуються;
- несвоєчасно здійснюється перевірка юридично значимих фактичних даних або інформації;
- допускається відволікання на марні заходи, що призводить до втрати оптимального темпу роботи, втрати доказів тощо;
- не виявляються та не усуваються внутрішні протиріччя в змісті версій.

Тому суб'єктові правозастосовної діяльності для недопущення помилок під час проведення перевірки криміналістичних версій необхідно дотримуватися таких основних правил:

- 1) перевірка криміналістичних версій повинна відбуватися на підставі доказів, отриманих законним шляхом;
- 2) у першу чергу, встановлюється причина злочинного факту (для подальшої кваліфікації злочину);
- 3) спочатку здійснюються слідчі (розшукові) дії, які не можна відкладати (наприклад, огляд місця події), або які пов'язані з припиненням злочинної діяльності (затримання, обшук), а також результат яких має значення для перевірки всіх або більшості слідчих версій [2];
- 4) кожна з криміналістичних версій необхідно ретельно та всебічно перевірити, шляхом збирання доказів для знаходження логічних наслідків, тобто стосовно кожної версії однозначно має бути вирішено питання – чи підтверджується вона або чи відпала, тобто виключена, як непідтверджена;
- 5) жодний з наслідків, що випливає із висунутої версії, не може бути залишений без перевірки – перевірку треба здійснювати з позиції його відповідності (або невідповідності) реальній дійсності [1];
- 6) виведені з версій логічні наслідки повинні допускати пряме зіставлення з встановленими у справі фактами [2];
- 7) необхідно виводити можливо більше число логічних наслідків, що знаходяться в

різних формах зв'язку з версією й один з одним [2];

8) наслідки, що випливають з висунутої версії, мають бути максимально деталізованими для того, щоб полегшити їх порівняння з фактами реальної дійсності [5];

9) у процесі виведення та перевірки логічних наслідків особливу увагу треба звертати на ті з них, які характеризуються властивостями конкретності, специфічності, рідкості [2];

10) ступінь надійності версії визначається тим, що чим більше наслідків виводяться з версії й знаходять підтвердження в ході перевірки, тим вище ступінь надійності версії [7];

11) не можна припиняти перевірку версії, якщо вона повністю не перевірена, ця перевірка повинна тривати до повного з'ясування й усунення протиріч [3];

12) неприпустимо припиняти перевірку версії, якщо в ході перевірки отримані суперечливі дані, які, з одного боку, підтверджують версію, а з іншого – її спростовують. Перевірка версій повинна тривати до повного з'ясування і усунення суперечностей [4];

13) підтвердження однієї версії повинно логічно спростовувати всі інші. При цьому всі виникаючі логічні невідповідності і протиріччя повинні бути або усунені, або достовірно пояснені. Якщо залишається хоча б одне протиріччя або логічна невідповідність між виявленими фактами й явищами, то версія не може вважатися перевіреною до кінця [3];

14) достовірність версії повинна ґрунтуватися на достатній сукупності процесуальних доказів, які виключали б інше пояснення обставин справи;

15) сукупність доказів повинна містити об'єктивну і всебічну характеристику всіх юридично значимих обставин, які підлягають встановленню;

16) необхідно одночасно поводити перевірку декількох, найбільш імовірних версій. Це дозволить зекономити робочий час та не призведе до втрати доказів, до знищення або приховування слідів злочину; до скоєння нового злочину. Відступ від цього правила можливий тільки на користь тих версій, перевірка яких носить невідкладний характер або пов'язана з припиненням злочинної діяльності [1];

17) помилковість будь-якої з висунутих версій повинно ґрунтуватися, як на процесуальних заходах, так і на перевірених, достовірних, фактичних юридично значимих даних;

18) при підозрюванні великої кількості осіб треба спочатку окреслити коло

у загальному вигляді, а потім, із надходженням нових достовірних фактичних даних, його поступово звужувати, доки не настане можливість встановити винність конкретного суб'єкта;

19) необхідно забезпечувати конфіденційність процесуальних дій, особливо якщо це пов'язано з певною особою;

20) результати перевірки приватних версій використовуються як основа для побудови загальних версій [3];

21) унаслідок перевірки всі версії можуть бути спростовані, однак отримані докази та непроцесуальна інформація повинні стати підґрунтям (вихідним матеріалом) для побудови нових версій;

22) процес перевірки версій вважається завершеним лише в тому випадку, коли зібрана сукупність доказів встановлює всі юридично значимі обставини та виключає будь-які інші пояснення злочинного діяння, та коли цей процес змінюється істинним і достовірним знанням суті та деталей досліджуваної події.

Таким чином, криміналістична версія визнається достовірною, якщо [3]:

а) усі висунуті припущення про дану обставину були перевірені та вказують на її достовірність;

б) усі висунуті припущення про дану обставину доповнюють і підтверджують її;

в) усі висунуті припущення про дану обставину спростовані та відпали, за винятком однієї, що знайшла об'єктивне підтвердження;

г) усі наслідки (обставини), які логічно виведені з версії, підтвердилися, були всебічно досліджені й знайшли підтвердження, тобто виявлені в реальній дійсності;

д) версія, яка підтвердилася, перебуває в повній відповідності з усіма іншими юридично значимими обставинами кримінального провадження.

Отже, передбачити всі без винятку правила проведення перевірки криміналістичних версій неможливо, як і неможливо сформулювати єдиний універсальний шаблон процесу перевірки версій, спільний для всіх різновидів правозастосовної діяльності. Однак описані нами основні етапи, завдання, функції, принципи, правила та типові помилки при перевірці версій можуть слугувати доповненням і вдосконаленням наявних приватних положень теорії криміналістичних версій.

Ключові слова: криміналістична версія, принципи, правила, помилки, суб'єкт правозастосовної діяльності, функції.

Автор у статті описує основні етапи, завдання, функції, принципи та правила процесу перевірки криміналістичних версій, а також наводить перелік типових помилок, які можуть допускати суб'єкти правозастосовної діяльності під час перевірки припущень та умовиводів версій. Запропоновані положення можуть слугувати доповненням до загальної теорії криміналістичних версій.

Автор в статті описує основные этапы, задания, функции, принципы и правила процесса проверки криминалистических версий, а также наводит перечень типичных ошибок, которые могут допускать субъекты правоприменительной деятельности во время проверки версий. Предложенные положения могут служить дополнением к общей теории криминалистических версий.

The author of the article describes the basic steps, tasks, functions, principles and rules of the verification process of forensic versions, and suggests a list of typical mistakes that may allow law enforcement bodies during checkout versions. The proposed regulations may be in addition to the general theory of forensic versions.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М. : Юристъ. (institutiones). – 22 см. Т. 2. – 1997.
2. Криминалистика: Учеб. для вузов / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.; Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.: ил.
3. Криміналістика (криміналістична техніка). Курс лекцій // за ред. П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтєвський. – К., 2001 р.
4. Карагодин В.Н., Морозова Е.В. Криминалистические проблемы обнаружения и устранения следственных ошибок: Учебно-практическое пособие. – Екатеринбург : Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2003. – 22 с.
5. Крылов И.Ф. Криминалистика: Учебник / И.Ф. Крылов, А.И. Бастрыкин. – М. : Дело, 2007. – 934 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс] : закон України від: 13.04.2012 № 4651-VI із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на від 15.08.2012, підстава 5076-17 – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва екрану.
7. Пеццак Я.Н. Следственные версии. Криминалистическое исследование. – Москва : Прогресс, 1976. – 226 с.